

Jubeljaar in het land van de Bijbel Vorbereidingsmateriaal voor een preek in de herfst van 2017

Leviticus 25: 1-23

Literaire context

Het boek Leviticus is het derde in de Tora en de aanhef luidt *wjikra*: hij riep (subject JHWH, object Mozes). Het boek Leviticus deelt met het boek Exodus en Numeri de Sinaï episode. Leviticus is derhalve onderdeel van het bevrijdingsverhaal en behandelt hoofdzakelijk cultische zaken, meestal uitgevoerd door de Leviëten, zoals: priesterschap, rituelen, vasten, zuiverheid en heiligheid. Hoofdstuk 25 is het voorlaatste- van de sectie heiligheidswetten (Lev. 17:1 - 26:46) waarin de sluiting van een verbond tussen JHWH en Israël¹ is voorondersteld. Hij heeft Israël geheiligd en zo een bijzondere positie gegeven (21:23). Zo moet nu Israël Gods heiligheid weerspiegelen door zich afzijdig te houden van alles wat ontheiligt.

De tekst

In vv. 1-23 staat de heiliging van het land centraal. Daarbij spelen de begrippen *shabat* (deel 1: vv. 1-7) en *jobeel* (deel 2: vv. 8-23/24) een sleutelrol.

Het woord *èrèts* kan zowel aarde als land betekenen. In de context van het boek Leviticus moeten we in eerste instantie denken aan land, en vervolgens aan de hele aarde. In Tenach is het eerste bijna altijd pars pro toto voor het tweede.

Het begrip *adamah* voor aarde in de betekenis van 'grond' wordt - hoewel het voor de hand zou liggen het hier te hanteren- niet in deze perikoop gebruikt.

De stam *sbt* kan vertaald worden met: ophouden, beëindigen. Op de sabbat komt er een einde aan het werken (scheppen). In het eerste scheppingsverhaal fungeert JHWH als rolmodel bij deze staking en geeft hij de zevende dag een aparte, bijzondere positie, in Tenach aangeduid met het werkwoord "heiligen" van de stam *qds* (Genesis 2:3). Vers 2 mag beschouwd worden als Leitmotiv voor het hele hoofdstuk: JHWH is de schenker van het land en de sabbat die het land moet houden, houdt daarmee direct verband.

Het begrip *jobeel* wordt in de NBV als vanouds vertaald met jubeljaar. Waarschijnlijk is het Nederlandse begrip *jubel* een transcriptie van *jobeel* en zowel bij de transcriptie als in de etymologie gaat de betekenis van niet zelden wijzigen. Om nu te voorkomen dat de hoorders gaan denken dat er in een jubeljaar voortdurend gejubeld dient te worden, lijkt ons de inhoudelijke vertaling met 'jaar van de bevrijding' meer adequaat.

In de opening van het eerste deel (vv 1-7) blijkt JHWH aan het woord te zijn en hij richt zich tot Mozes. Hij geeft hem opdracht de zonen van Israël² toe te spreken. Zij zijn onderweg naar het land en dat land moet na aankomst in het zevende jaar sabbat houden (ophouden met door de mens bewerkte voedselopbrengst) wat opgevat mag worden als een rustpauze voor het land. Hoewel het land subject is bij *shabat* wordt in de tekst duidelijk dat de mens voor deze rust moet zorgen. In dat jaar mogen mens en dier leven van wat het land spontaan (dus zonder menselijk ingrijpen) opbrengt. Heiliging van het land houdt in dat het land op tijd rust krijgt.

Het tweede deel (vv. 8-24) behandelt het jaar van de bevrijding. Na zeven sabbatsjaren (dus na zeven maal zeven jaar) volgt het vijftigste jaar. Dat jaar wordt ingeluid met het geluid van de ramshoorn (*kèrèn jobeel*) en wel op de tiende *tisri*, de tiende dag van de zevende maand op de Grote Verzoendag³. Ook in dit vijftigste jaar weerspiegelt Israël de heiligheid van JHWH door

¹ In Tenach opgevat als geloofsgemeenschap-onderweg rond de Tora en daarom daar op aan te spreken.

² In het Hebreeuwse taaleigen duidt de uitdrukking *zoon van* in eerste instantie geen bloedverwantschap aan, maar duidt het meer op een nauwe betrekking. Een zoon van de duisternis bijvoorbeeld, is iemand die dingen doet die het daglicht niet kunnen verdragen.

³ valt in 2017 op vrijdag/zaterdag 29/30 september, eindigend op de avond van 30 september.

- vrijlating van alle bewoners van het land die om de een of andere reden verdreven zijn van hun grond en hun familie en

- ook in dit zevende sabbatsjaar de grond/de aarde te laten uitrusten

Het jaar van de bevrijding vraagt op grond van enige kennis van menselijke neigingen wel om nadere uitwerking (vv 14-17). In de loop van vijftig jaar moet de prijs van het land dalen. De totale opbrengst van het land is voor de eigenaar van het land immers toegenomen. Met zoveel woorden is het niet gezegd, maar bij een stijgende of gelijkblijvende prijs is de drempel om na vijftig jaar het land terug te geven aan de oorspronkelijke bewoner wel erg hoog. De kern van deze verzen is: koper en verkoper mogen elkaar niet benadelen. Bewoners en land zijn heilig omdat JHWH heilig is. In v. 18 worden deze regels in verband gebracht met veiligheid. Om in het zesde jaar zorgen over de toekomst weg te nemen in verband met mogelijk voedseltekort belooft JHWH compensatie in het zesde jaar. De aarde/het land zal voedsel geven voor drie jaar: het zesde, het zevende en het achtste. Pas in de herfst van het achtste jaar zal er weer geoogst kunnen worden (vv. 18-22). De slotconclusie (v.23) luidt: Het land/de aarde mag nooit voor altijd worden verkocht want het land is van mij (zegt JHWH) en bij mij zijn jullie zwervers en bijwoners. Deze woorden vormen een echo op v.2: Jullie zijn onderweg naar het land (pelgrims/zwervers) en dat land is een gegeven geschenk⁴. In v. 24 als overgang naar de casuïstiek wordt de mogelijkheid van lossen besproken om te voorkomen dat iemand tot armoede vervalt.

Overwegingen vooraf.

Een preek over deze tekst in de context van de situatie in Israël/Palestina en de vijftigjarige bezetting kent vele valkuilen. De eerste wordt gevormd door onze positie: West-Europees, kerkelijk opgevoed met de uitverkiezing van Israël als onveranderlijk dogma of mantra mede bepaald door de Shoa en de (verdrongen) collectieve schuldgevoelens daarover. De tweede wordt mede bepaald door de eerste: Bijbelteksten waarin Israël voorkomt als religieuze gemeenschap worden een op een toegepast op het Israël van vandaag: een etnisch georiënteerde staat en een moderne militaire supermacht.

We kunnen proberen de tekst te lezen door de ogen van Palestijnse christenen⁵. Daarbij moet of/of denken vermeden worden. Doel van deze oefening is, onder ogen te zien dat er meerdere werkelijkheden naast elkaar bestaan, ook als daartussen een conflict bestaat. Wie vervolgens daarbij betrokken raakt krijgt onvermijdelijk last van dat conflict in zichzelf. Mensen kunnen zich innerlijk verscheurd voelen. Wie Christus navolgt, gaat die weg. Hijzelf is daar aan ten onder gegaan en volgens de evangelisten is dat de enige weg die toekomst heeft: die weg staat open naar verzoening⁶. Inclusieve lezing van Leviticus 25 die leidt tot kritiek op het handelen van de staat Israël fungeert dan ook als een spiegel voor de gemeente en haar voorgangers.

1. Al in vers 2 komt de pijnlijke woordcombinatie 'land-en-Israël' voor. Palestijnen zien zichzelf als de oorspronkelijke bewoners van het land. Zij willen het land delen met de Israëli's, op voorwaarde van gelijkwaardigheid. Dat vereist voor alles rechtvaardige vrede waarbij nu juist bezit van land en eventuele compensatie voor verlies daarvan een grote rol spelen.

2. Eerbiedig beheer van land en opbrengst is onderdeel van de Palestijnse cultuur. De grond waarop hun verre voorouders en ook zij geboren zijn, de olijfbomen die zij daarop verbouwen, de oogst van de olijven: dat alles bepaalt de Palestijnse gebruiken en verhoudingen. De grond is jouw moeder: die verkoop je niet. De olijfbomen zijn jouw kinderen: je verzorgt en koestert hen. Als zij worden uitgerukt, wordt jouw hart uit je lijf gescheurd. De manier waarop

⁴ Het land is onvoorwaardelijk gegeven en voorwaardelijk in bezit. De voorwaarde is dat Israël zich aan de Tora houdt. Walter Brueggemann, Chosen? Reading the Bible amid the Israeli-Palestinian Conflict, Westminster John Knox Press, 2015, p. 29

⁵ van nu af aangeduid met 'Palestijnen'

⁶ Ook lezing van Romeinen 9-11 is voor de voorganger een nuttige oefening. Daar lezen we hoe de schrijver van deze brief als een herdershond heen en weer rent tussen de strijdende partijen en daar minstens kortademig van wordt.

Israëli's met het land omgaan (de bouw van de muur, verwoesting van de agrarische infrastructuur, het bulldozeren van huizen) kunnen Palestijnen niet in overeenstemming brengen met Tenach, de boeken die zij delen met de synagoge.

3. Het verbod op wederzijdse benadeling van de bewoners van het land staat wel heel erg haaks op de dagelijkse praktijk in het huidige land waarin Palestijnen tweederangsburgers zijn en door militairen met minachting worden behandeld. Dat blijkt - om een enkel voorbeeld te noemen - bij checkpoints, nachtelijke huiszoekingen en bij de behandeling van gevangenen, met name de kinderen⁷. Dat blijkt ook bij dagelijkse aanvallen van settlers waarbij het leger zich vaak afzijdig houdt of optreedt in het voordeel van Israëli's. Het staat ook haaks op de manier waarop Palestijnen geregeld worden afgesloten van water en elektriciteit en daar ondertussen een veel hogere prijs voor moeten betalen dan de Israëli's.

4. Alle regels en inzettingen in dit hoofdstuk worden terug gebracht op één noemer: veilig wonen in het land. Ongeveer alle maatregelen waar Palestijnen nu onder lijden worden gelegitimeerd met veiligheid uitsluitend voor Israëli's.

5. Als religieuze gemeenschap die Tenach deelt met de synagoge, vragen Palestijnen zich af of er na het vijftigste jaar van de bezetting⁸ (het jaar van de bevrijding) geen gesprek mogelijk is over teruggave van land, terugkeer van Palestijnen naar hun familie en hun geboortegrond, bevrijding van politieke gevangenen, een einde van de bezetting van de West Bank en de Golan en van de blokkade van Gaza.

6. Sabbat (in de betekenis van 'met iets ophouden') voor het land om te voorkomen dat het wordt uitgeput kan vandaag heel concreet vertaald worden in stoppen met

- de bouw van de muur als verwoester van eco-systemen
- het aanleggen van asfaltwegen door en over de oude landbouwstructuren in de West Bank; niet alleen verwoestend voor mensen, maar voor de natuur als geheel.
- het bulldozeren van olijfbomenplantages, waarmee - los van de economische ramp die dat voor de eigenaren betekent - enorme schade aan de natuur wordt toegebracht
- met het vergieten van onschuldig bloed. Bij de eerste broedermoord in Tenach wordt gehoord hoe het onschuldige bloed roept uit de aarde (*adamah*)
- samengevat: met de bezetting/blokkade van de West Bank, de Golan en Gaza.

Preekschets

Mogelijk kan v. 23 als centrale tekst fungeren: Het land/de aarde mag nooit voor altijd worden verkocht want het land is van mij (zegt JHWH) **en bij mij zijn jullie zwervers en bijwoners**. In Israël heeft dat consequenties voor Israëli's en Palestijnen en in Nederland voor de Nederlanders. Hoe gaan wij bijvoorbeeld om met mensen die hier asiel vragen? Als wij het woord *èrèts* inclusief lezen dan kan ook de vraag opgeworpen worden hoe wij omgaan met het land of met de natuur.

In verlichte Joodse kringen wordt wel eens gehoord dat op grond van de Tora humaan met Palestijnen moet worden omgegaan want zij zijn zwervers en bijwoners i.t.t. de Israëli's als oorspronkelijke bewoners van het land. Deze houding - hoe vriendelijk ook - kan rekenen op felle tegenstand van Palestijnse zijde. Zij eisen gelijkwaardigheid en zullen zeker geen bezwaar maken tegen de tekst van v. 23.

Kies een of meer voorbeelden uit het bovenstaande (punten 1-6) om er zelf doordrongen van te raken dat de huidige situatie in Israël/Palestina er om vraagt het hoofdstuk uit Leviticus ook door Palestijnse ogen te lezen.

Deel dit proces met de gemeente.

Overweeg met hen wat in dit verband bezit, veiligheid, (geboorte)grond, familie, kinderen, natuur, identiteit (.....) voor ons onder de ogen van God betekenen en kies dan uit een enkel thema.

⁷ <https://defenceforchildren.org/israels-armed-forces-grave-violations-childrens-rights/>

⁸ Naim Ateek over 50 jaar bezetting: <https://kairos-sabeel.nl/sabeel-fifty-years-of-occupation-whats-next/>.

Zowel onder Palestijnen als Israëli's zijn er velen die hunkeren naar vrede, wat (nog) niet gelijk staat aan verzoening. Dat ligt mogelijk in het verschiets. Voorlopig is - gezien de wederzijdse vijandsbeelden - het verlangen om 'als broeders en zusters samen te wonen' al heel veel.

Wat kunnen wij doen?

1. Niet: het conflict van daar naar hier over laten slaan. Wij leven in een vrij land en ons leven staat niet op het spel. Een gesprek in de gemeente over dit onderwerp met in acht neming van de regels van de wellevendheid moet toch mogelijk zijn (als lakmoesproef voor de gemeente?). Als dat niet mogelijk is, kan dan daarover een gesprek worden gevoerd? Wat staat er voor ons *wel* op het spel bij zo'n gesprek?

2. Wel: informatie tot ons nemen over deze ingewikkelde materie⁹. Open staan voor andere gezichtspunten dan de onze. De beste manier om informatie in te winnen is door ontmoetingen met de levende stenen van de Palestijnse christelijke gemeenten. Zij betreuren het dat een bezoek aan de dode stenen (zgn. heilige plaatsen en archeologische opgravingen) door christelijke groepen belangrijker worden gevonden. Bezoek van christenen uit andere landen heeft op hen in principe dezelfde uitwerking als een kaart van Amnesty op een gevangene: er zijn mensen die van hun bestaan weten en aan hen denken. Voor wie aan geweldloze acties denkt is het meewerken aan het planten van jonge olijfbomen op de plaatsen waar het Israëli's leger oude boomgaarden heeft vernietigd een goede optie¹⁰.

Lucas 4: 14-21; enige opmerkingen

Lucas 4 biedt een duidelijk aanknopingspunt om de voorschriften van het Jubeljaar enerzijds te lezen als voluit Evangelie en anderzijds een fundamentalistisch-letterlijke uitleg uit de weg te gaan. Evangelie betekent nieuws van bevrijding en als zodanig een boodschap van hoop op herstel van grondrechten in de dubbele betekenis van het woord: het recht op menswaardig bestaan en het recht van de aarde/het land op een samenleving volgens de grondprincipes van de Tora. Jezus verwijst niet regelrecht naar de voorschriften van het Jubeljaar. De geciteerde woorden uit Jesaja 58 en 61 bevatten wel jubeljaar-noties, en er zijn aanwijzingen dat deze Jesajateksten gelezen zijn op Grote Verzoendag.¹¹ Jezus' toepassing gaat niet letterlijk over de teruggave van het erfelijk grondbezit, maar geeft een bredere uitwerking. 'Leven-met-verlos' in meervoudige zin, volgens de droom van Jesaja over vrijheid van slavernij en onderdrukking in de meest brede betekenis. Dat betekent ook met het oog op de huidige situatie van de bezetting een relativisering van het getal 50 en van de kwestie van het grondbezit. Niet voor niets is het jaar van de invrijheidsstelling in de praktijk zelden letterlijk uitgevoerd. Grondbezit heeft niet altijd dezelfde betekenis en functie. In Leviticus staat grondbezit voor gegarandeerd basisinkomen.

Maar is het adres van Jezus 'inaugurele' niet uitsluitend Israël? Heeft Israël dan niet de allereerste grondrechten, letterlijk en figuurlijk? Hij spreekt in eerste instantie de armen aan, de gevangenen, de blinden. Net als in de openingswoorden van de Bergrede zal het land/de aarde worden geërfd door de zachtmoedigen, zonder nadere bepalingen omtrent hun etnische of religieuze identiteit.

'Vandaag ... in vervulling': het Nieuwe Testament is al geen boek van letterlijke vervulling van profetieën. Met de vervulling krijgen oude beloftes nieuwe betekenislagen. Het jaar 1948 was voor veel Joden de vervulling van een droom: een eigen staat. Maar het is geen vervulling van een Bijbelse profetie. We kunnen niet een op een lijnen trekken van Bijbelteksten naar de historisch-politieke realiteit. Wanneer we bedenken met wat voor rampen de stichting van de staat Israël voor veel Palestijnen gepaard gegaan is – zij spreken

⁹ Voor deze dienst een A-viertje klaar leggen voor belangstellenden met een paar boeken- en filmtitels. Voor voorganger en gemeente is kennisname van het Kairos document als stem van de Palestijnse christenen onmisbaar: <https://kairos-sabeel.nl/wp-content/uploads/2017/01/Kairosdocument.pdf..>

¹⁰ <https://planteenolijfboom.nl>

¹¹ B. Grandia, *Zeven maal zeven*, 1998, p. 87-90

daarom dus over de Naqba¹² - kan een dergelijke in bezit name van het land vanuit Lucas 4 moeilijk als Gods bedoeling geproclameerd worden. In het Koninkrijk van God zoals Jezus het inluidt wordt niet uitgesloten op grond van taal, huidskleur of religieuze achtergrond, maar ingesloten op grond van gedeelde toekomst. En de weg naar de vrede van dat Rijk bestaat uit recht doen.

De staat Israël heeft intussen op grond van internationaal recht van bestaan. Maar rechten brengen ook plichten mee, in het bijzonder voor de sterksten. Jezus staat naast de zwakkere en eist dienst recht op. 'Heden!' In de lijn van het Evangelie van bevrijding voor allen hebben Palestijnse christenen daarom in het Kairos-document de hoop en verwachting uitgesproken dat een bevrijding van Palestijnen van hun juk ook bevrijding van de joodse Israëli's zal brengen. Wie uit het keurslijf van onderdrukker en bezetter stapt, bevrijdt niet alleen anderen maar ook zichzelf. De vervulling van het genadejaar staat dus ook voor Israël nog uit.

Jezus kondigt het genadejaar af, maar breekt het Jesaja-citaat af waar het verder gaat over een jaar van wraak. *Geen wraak*. Het genadejaar betekent een vreedzame inzet voor gerechtigheid. Het gaat om bewerkstelligen van verzoening, niet om het in stand houden van spiralen van onverzoenlijkheid en geweld. Daarom is er een voortdurende spanning tussen het Evangelie en machtspolitiek of extremistische terreur. Daarom moet de inzet van christelijke leiders worden genoemd en geroemd die de weg van geweldloos verzet inslaan en op die weg blijven. Naïm Ateek met de oprichting van Sabeel¹³ is zo iemand en ook Daoud Nasser met zijn boerderij op de West Bank, inmiddels omgedoopt tot Tent of Nations¹⁴. Het centrale motto van deze Palestijns-christelijke familie, te midden van de staatsterreur van Israël luidt: 'wij weigeren vijanden te zijn'. Daarom moeten ook de joods-israëli'sche vredesbewegingen worden genoemd en de vele inspanningen - ook van joodse zijde - om de eigen geschiedenis en het eigen onrecht eerlijk onder ogen te zien, in het land waar 'twee verhalen op elkaar botsen' (Stevo Akkerman).

Wat kunnen we doen? Politieke- en kerkelijke leiders aanspreken op hun verantwoordelijkheid. Financieel bijdragen aan mensen en organisaties die vrede en recht bevorderen. In het spoor van paus Franciscus de betonnen muur kussen, bidden en vrienden zijn en Palestijnse christenen ontmoeten. Meewerken aan vormen van BDS¹⁵ als vreedzame drukmiddelen, al was het maar met het winkelmandje, gericht op bedrijven in- en buiten Israël die meewerken- of geld verdienen aan de bezetting.

Tenslotte: Lucas 4 is vooral ook een aansporing tot vreugde: vreugde om de verschijning, het kruis en de opstanding van Christus, vreugde om de vervulling die allang begonnen is en die doorgaat door het waaien van de Geest, vreugde om de velen die zijn verschijning liefhebben, vreugde om de wereldwijde gemeenschappen en initiatieven van mensen van allerlei overtuiging die zich niet neerleggen bij onrecht, geweld, oorlog, ontheemding en landroof. De bazuin is geblazen voor het Genadejaar des Heren.

---

¹² Arabisch woord voor 'ramp'. Zo noemen Palestijnen de stichting van de staat Israël die voor hen volgde op de verwoesting van bijna 500 Palestijnse dorpen en een grote stroom vluchtelingen. Hoewel hen spoedige terugkeer (binnen maanden) was beloofd verblijven zij nog steeds in vluchtelingenkampen, binnen en buiten Israël. Het aantal Palestijnen met een vluchtelingenstatus volgens normen van de VN belooft intussen de 5 miljoen.

¹³ Christelijk oecumenisch centrum voor Palestijnse bevrijdingstheologie, gevestigd in Jeruzalem.

¹⁴ <http://www.tentofnations.nl>

¹⁵ Boycot Divestment Sanctions

Suggesties voor een orde van dienst in de herfst van het jubeljaar 2017.

Welkom, inleidende woorden

Kaars aansteken

Bemoediging

We zijn hier bij elkaar in de Naam van de Eeuwige, die ons ziet en ons kent.
De God van de hoop, die mensen inspireert tot vrede en tot delen in medemenselijkheid, ondanks muren die mensen scheiden, is met ons, nu, overal en altijd. Amen.

Liedsuggestie: 62: 1 en 5

Kyriegeboden

Liefdevolle God,

wij bidden voor alle mensen die lijden omdat ze tegengehouden of ingesloten worden door hekken en muren. Geef ons inschikkelijkheid en vindingrijkheid om al die mensen op de vlucht een huis te geven.

Wij bidden voor de leiding van de staat Israël: dat zij Uw aanwijzingen voor het goede leven samen, de Tora, serieus mogen nemen en met liefde openstaan voor de vreemdeling die in hun steden woont.

Wij bidden voor Joden en Palestijnen, opdat hun ogen en harten worden geopend en zij de ander zien als medemens, schepsel van u.

Wij bidden voor de Palestijnen die achter de Muur leven, velen nog steeds in vluchtelingenkampen, onvrij, werkeloos en arm zijn.

Wij bidden voor hen en voor onszelf, dat we hoop houden en nooit de moed verliezen die ons inspireert tot goede gedachten en goede daden in Uw naam.

Zo bidden wij samen:

Liedsuggestie:

301 a - k,

of het Kyrië in z'n geheel gezongen: **Lied 997**

of **p. 857 Verzameld Liedboek, melodie 437 NLB**, zeer bekend:

1. Scheur toch de wolken weg en kom.

Breek door de blinde muur en kom.

Doodsnacht regeert ons her en der.

De tijd is vol uw naam is ver.

2. Een vloed van tranen komt tot U.

bloed uit de aarde roept tot U.

Al uw verworpen kind'ren staan

op uit hun graf en zien U aan.

3. Mocht het toch waar zijn dat Gij hoort.

Dat niet vergeefs dit mensenwoord,

o God, sinds mensenheugenis,

dat niet vergeefs dit lijden is.

4. Mochten wij zien dat Gij bevrijdt,

Dat Gij geen God van doden zijt.

Breek door de blinde muur en kom.

Scheur toch de wolken weg en kom.

Gloria.

Wij prijzen God, want zijn Geest zal ons wereldwijd blijven inspireren en troosten.

Liedsuggesties: 217, 304, 652, 869,

Met de kinderen.

Kijken naar- en praten over cartoon uit: 'Je bent er geweest' pag. 42 (schommel aan tanks)¹⁶

Gebed om de Geest:

Nu wij de bijbel gaan lezen vragen we Gods Geest om onze harten te openen zodat we de woorden begrijpen en hen in ons leven vorm geven. We doen dat door samen te zingen

Liedsuggestie: 314.

Alternatief:

Schriftliederen: 602, 694, 809, 828, 924

Toralezing: Leviticus 25, 1-23

Liedsuggestie: 316, 839

Evangelielezing: Lucas 4: 14-21

Liedsuggestie: Lied 534, 530

Twee getuigenissen uit 'Getuigen van Soemoed'¹⁷(hoop en standvastigheid) van Palestijnse vrouwen over hun leven achter de muur

* Ghada uit Bethlehem (p. 47)

* Fayza uit Doha, ten Zuiden van Bethlehem (p. 21)

Alternatief: interview met Daoud Nasser in "Het Vermoeden",

https://www.npo.nl/het-vermoeden/26-02-2017/VPWON_1269215

Stilte

Overweging

Stilte en/of muziek

Liedsuggestie: 919

Gebeden, afgesloten met het Onze Vader

Goede God, geef ons hoop, moed en kracht om op weg te gaan naar Uw rijk, waarvan de grondwet is: liefde in gerechtigheid, vrede in medemenselijkheid.

Help ons om alles te doen wat in ons vermogen ligt om de vrede in Israel/Palestina te bevorderen.

Wees met allen die lijden aan de spanningen, de conflicten, de onvrijheid, de vernederingen en ontberingen in het land Israël.

¹⁶ Arie de Bruin en Len Munnik, <https://palestijnsekinderencoalitie.org/2015/11/26/je-bent-er-geweest/>

¹⁷ Palestijnse verhalen op de muur in Bethlehem, red. Marijke Egelie-Smulders, Wil van de Meerberg en Iris Wevers, Narratio 2013, p.

Wij bidden om Uw Geest in alle besprekingen die het lijden van zoveel vluchtelingen moeten oplossen. Inspireer de regeringsleiders en ons tot solidariteit, die wat mag kosten.

Wees met allen onder ons die het moeilijk hebben omdat ze ziek zijn, of geliefden hebben die ziek zijn. We bidden u voor alle eenzamen onder ons, alle mensen die, misschien ongeweten door anderen, tobben.

God, geef ons samen een uitzicht op een toekomst, waarin uw mensen tot bloei kunnen komen.

Stilte

Onze Vader (gezongen of gezegd)

Onze Vader verborgen¹⁸,
uw naam worde zichtbaar in ons
uw koninkrijk kome op aarde
uw wil geschiede
Een wereld met bomen tot in de hemel
waar water schoonheid, en brood,
gerechtigheid is en genade.

Waar vrede niet hoeft bevochten
waar troost en vergeving is
en mensen spreken als mensen
waar kinderen helder en jong zijn
dieren niet worden gepijnigd
nooit één mens meer gemarteld
niet één mens meer geknecht.

Doof de hel in ons hoofd
leg uw woord op ons hart
breek het ijzer met handen
breek de macht van het kwaad.
Van U is de toekomst, kome wat komt.

Inzameling van de gaven van dankbaarheid

Suggesties **Kairos-Sabeel Nederland**, NL33INGB0003276280 t.n.v. Stichting
Vrienden van Sabeel Nederland
Tent of Nations, tentofnationsnl@gmail.com,
<http://www.tentofnations.nl/index.php>
Kerk in Actie, bestemming Sabeel Jeruzalem

Slotlied: Tussentijds 2016

---

¹⁸ Verzameld Liedboek, p. 250

1. Ko-men ooit voe - ten ge-vleu-geld mij mel-den de vre-de,
 daalt o - ver smeu - len-de aar - de de dauw van de vre-de,
 wordt ooit ge-hoord uit men-sen-mon - den dat woord:
 wij zul - len rusten in vre - de.

2. Dan zal ik huilen en lachen en drinken en slapen;
 dromen van vluchten en doden en huiv'rend ontwaken.
 Maar niemand vlucht, nergens alarm in de lucht,
 overal vrede geschapen.

3. Dan zal ik zwaaien naar vreemden, zij zullen mij groeten.
 Wie was mijn vijand? Ik zal hem in vrede ontmoeten.
 Dan zal ik gaan waar nog geen wegen bestaan –
 vrede de weg voor mijn voeten.

Zending en zegen

Moge God ons zegenen met onrust
 over gemakkelijke antwoorden
 halve waarheden en oppervlakkige relaties.

Moge God ons zegenen met boosheid
 over onrecht, onderdrukking en uitbuiting van mensen
 zodat wij werken voor rechtvaardigheid, vrijheid en vrede.

Moge God ons zegenen met tranen die wij plengen voor hen die lijden aan pijn, verstoting,
 honger en oorlog, zodat wij onze handen uitstrekken tot troost.

Moge God ons zegenen met zoveel dwaasheid
 dat we geloven een verschil te kunnen maken in deze wereld
 zodat we doen waarvan anderen zeggen dat het onmogelijk is.

Lied 158b (Een schoot van ontferming....)

Overige suggesties.

Psalm 83, 150 Psalmen *vrij*, Oosterhuis¹⁹, gelezen

---

¹⁹ Ten Have

Lied 86, 146, 149, 657 (in strofe 3 het perspectief van vallende muren), **838, 996, 1001, 1008-1016.**

Verzameld liedboek p. 892: 'Zij zijn van vlees en van gebeente' bij Psalm 115, 6.
Muziek verkrijgbaar bij Gooi en Sticht: <http://www.gooiensticht.nl>

Er moet een tuin zijn voor de merel²⁰

Er moet een tuin zijn voor de merel,
er moet een boom zijn voor de specht
Er moet een plek zijn op de wereld
waar niemand met je vecht.

Er moet een land zijn voor de mensen,
er moet een huis zijn of een tent.
Er moet een plek zijn op de wereld
waar je altijd veilig bent.

Er moeten mensen zijn als vogels,
zo vrij op straat of in de lucht.
Er mag geen angst meer zijn voor kogels
en niemand meer die vlucht.

Er mag een plek zijn om te blijven,
er mag een plek zijn om te gaan.
Dan heb je vleugels om te drijven,
en een been om op te staan.

---

²⁰ Eppie Dam/Hindrik van der Meer,
http://jeugdkoor.jongerenwebsite.net/songtekst_er_moet_ee_n_tuin_zijn_voor_de_merel.php
<https://www.youtube.com/watch?v=Xi1QPPDqEMA>